

Регіональний та галузевий аспекти ефективності малого бізнесу України

Стаття присвячена визначенню та дослідженню регіонального та галузевого аспектів як факторів впливу на ефективність діяльності малих підприємств України. Встановивши поняття та основні показники оцінки ефективності малого бізнесу за допомогою графічного методу, порівняльного аналізу та економіко-математичного моделювання, в роботі визначено механізм та проаналізовано характер впливу регіону та галузі на показники діяльності малого бізнесу України. Виявлено позитивні, а також проблемні тенденції функціонування та розвитку цього сектора економіки. На основі отриманих результатів обґрунтовано методологічні засади розробки програм підтримки малих підприємств з огляду на необхідність підвищення ефективності їхньої діяльності з урахуванням регіональних, галузевих особливостей як необхідної компоненти формування економічної політики розвитку малого бізнесу України.

This article determinates and investigates region (territory) and branch as factors which influence on efficiency of the small business activity in Ukraine. Having defined the concept and main indexes of estimation of the small business efficiency, with the help of graphic method, benchmark analysis and economic-mathematical modeling, this work defines the mechanism and analyses the character of region and branch influence on the indexes of the Ukrainian small enterprises activity, defines positive, as well as problem trends of this economic sector operation and development. Got results are basis of methodological principles for development of small enterprises support programs which increase the efficiency of the small business activity taking into account regional and branch features as necessary components of forming the economic policy of small business development in Ukraine.

В умовах перехідної економіки, коли Україна переживала економічний спад та стрімке зростання рівня безробіття, малі підприємства (МП) були першими суб'єктами господарювання, що почали діяти успішно. Мобільність МП дозволила цьому сектору економіки швидко пристосуватися до нової кон'юнктури та потреб ринку. Зараз малий бізнес є майже єдиним сектором економіки країни, кількість підприємств якого зростає щороку.

На жаль, це не супроводжується ефективною діяльністю МП, збільшенням їхнього впливу на економіку країни. Так, наприклад, кількість МП в 1998 році становила 173 тис. підприємств, на кінець 2002 року ця кількість зросла в 1,5 раза, при цьому частка МП у загальному обсязі виробленої продукції, робіт, послуг (без ПДВ і акцизу) в цілому по економіці в 1998 році була 11,3%, а в 2002 році вона зменшилася до 7,3% [1]. Існуючі та ще невирішені проблеми сектора малого бізнесу: нестача та обмежені джерела фінансових ресурсів, великий ризик банкрутства, несприятливість цього сектора економіки для інвестування та кредитування, неефективність державної підтримки, бюрократичні бар'єри,

відсутність інформованості, консультативної допомоги, неоптимальна та нестимулююча система оподаткування тощо – спричиняють певну диспропорцію між щорічно зростаючою кількістю МП та спадаючими результатами їх діяльності, впливом на економіку країни, що зменшується.

Проблематика сектора малого бізнесу залишається актуальною для дослідження у вітчизняній науці. Більшість розробок з проблеми малого бізнесу носять переважно емпіричний характер, автори статей у фахових журналах [2; 3; 4; 5] в основному аналізують показники діяльності та проблеми підприємств сектора, порівнюючи із досвідом розвинутих країн [6; 7], наводять різноманітні вітчизняні програми підтримки МП: створення Кредитно-гарантійної установи з підтримки малого та середнього підприємництва, розробка Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва, функціонування Українського фонду підтримки підприємництва, розробка місцевих програм розвитку малого бізнесу, недержавних програм фінансування банківськими та небанківськими установами [8], а також кредитування малого бізнесу іноземними фондами та організаціями.

Теоретичних досліджень малого бізнесу у вітчизняній науці досить небагато. До них можна віднести: “Малий бізнес: методологія, теорія і практика” українського науковця С.К.Реверчука [9]; “Малий та середній бізнес як сфера зайнятості: методологія, аналіз, проблеми розвитку” В.І.Герасимчука [10]; монографія Т.В.Кондратюк “Державна політика підтримки малого бізнесу” [11]. Вказані роботи мають комплексний характер, оскільки теоретично обґрунтовують сутність МП, наводять історію їх виникнення, обґрунтовують методологію дослідження малого бізнесу, а також аналізують сучасний стан цього сектора економіки в світі та особливості розвитку в Україні.

На жаль, більшість теоретичних та емпіричних робіт у галузі дослідження малого бізнесу оперують абсолютними узагальнюючими показниками розвитку цього сектора, такими як кількість МП та обсяг виробництва (реалізації), що самі по собі не є показовими, а тому не відображають реального стану малого бізнесу, не розкривають проблему його неефективності, невідповідності між кількістю МП, яка щорічно зростає, та результатами їх діяльності, не досліджують причини такої невідповідності.

Окрім того, практичне застосування теоретичних розробок у вигляді різноманітних програм підтримки часто не враховують індивідуальних особливостей діяльності МП (регіональних, галузевих тощо, що безсумнівно формують умови заснування та діяльності будь-якого суб'єкта господарювання). Результат їх реалізації – збільшення абсолютної кількості МП, а не забезпечення їхньої ефективності.

Тому метою даної статті є обґрунтування методологічних засад розробки програм підтримки МП з огляду на необхідність підвищення ефективності їхньої діяльності з урахуванням регіональних, галузевих особливостей як необхідної компоненти формування економічної політики розвитку малого бізнесу.

За допомогою порівняльного аналізу та економіко-математичного моделювання передбачається виконати наступні завдання:

- визначити поняття та основні показники оцінки ефективності малого бізнесу відносно економіки окремої територіальної одиниці та галузі;
- встановити механізм впливу регіону та галузі на діяльність МП;
- проаналізувати вплив регіону та галузі на ефективність діяльності МП України;
- узагальнити методологічні засади розробки програм підтримки малого бізнесу України.

Зазвичай, економічна ефективність виражається співвідношенням отриманого результату із витратами та ресурсами, що були використані

для досягнення цього результату [12]. Так визначається ефективність діяльності підприємств, нових технічних рішень. В даному дослідженні пропонується проаналізувати ефективність відносно всього сектора малого бізнесу в аспектах економіки окремої територіальної одиниці (регіону, країни) та галузі.

Показники діяльності МП свідчать про те, що при щорічно зростаючій кількості їхні результати – обсяг виробництва та реалізації (товарів, робіт, послуг), а особливо фінансові результати, або зростають невідповідними до кількості підприємств темпами, або взагалі спадають та стають від'ємними. В рамках даного дослідження визначимо “ефективність малого бізнесу” для регіону та галузі, порівнюючи кількість МП та їхні результати. Такий аналіз ефективності краще репрезентує стан та проблеми, поєднуючи кількісні та якісні характеристики малого бізнесу.

Для визначення показників ефективності в регіональному та галузевому аспектах використовуємо різні варіанти взаємозв'язку абсолютних та відносних показників діяльності малого бізнесу:

- кількість МП в абсолютному виразі;
- результативні показники діяльності МП: обсяг виробництва, обсяг реалізації, фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, що для достовірності та точності аналізу були перетворені на відносні показники – у розрахунку на одне підприємство. Це дозволяє робити порівняння в просторі та часі (в динаміці, по галузях, по регіонах тощо). Середні показники обсягів виробництва, обсягів реалізації та прибутку (фінансового результату) логічно зв'язані між собою. На практиці такий зв'язок не завжди носить лінійний характер: обсяг виробництва може не дорівнювати, а іноді бути набагато більшим за обсяг реалізації, а сама виручка від реалізації зовсім не гарантує отримання підприємством прибутку.

З огляду на це краще репрезентують ефективність малого бізнесу в регіональному та галузевому аспектах показники, визначені наступними співвідношеннями:

$$1. \quad Y_1 = F(X), \quad (1)$$

де Y_1 – середній обсяг виробленої продукції в секторі малого бізнесу, X – кількість малих підприємств.

$$2. \quad Y_2 = F(X), \quad (2)$$

де Y_2 – середній обсяг реалізації продукції в секторі малого бізнесу.

$$3. \quad Y_3 = F(X), \quad (3)$$

де Y_3 – середній фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування в секторі малого бізнесу.

$$4. \quad Y_2 = F(Y_1). \quad (4)$$

$$5. \quad Y_3 = F(Y_2). \quad (5)$$

$$6. \quad Y_3 = F(Y_1). \quad (6)$$

За цими співвідношеннями ефективною є діяльність малого бізнесу в тому регіоні, або тій галузі, де підтверджується тісний взаємозв'язок кількості МП та середніх значень обсягу виробництва, обсягу реалізації, фінансового результату в рамках залежностей (1)-(6).

Якщо ж середній обсяг виробництва (реалізації, фінансового результату) МП – залежності (1), (2), (3) – при зростанні їхньої кількості в галузі (регіоні) спадає, це може бути наслідком або досягнення критичної маси таких підприємств в цій галузі (регіоні), або наслідком появи нових неефективних МП, які не відповідають середньогалузевим (регіональним) показникам і тим погіршують загальний стан малого бізнесу. На сучасному етапі розвиток цього сектора України ще не досягнув кількісних параметрів в розвинутих країнах, тому більш ймовірно є саме друга причина.

Слабкий зв'язок у співвідношеннях (4) та (6), свідчить про проблеми збуту продукції МП, оскільки зростаючий обсяг виробництва їхньої продукції не відображається на збільшенні обсягів реалізації та фінансовому результаті, які зростають невідповідними темпами, або навіть спадають.

Залежність фінансового результату від обсягу реалізації (5) характеризує не стільки виробничі або збутові проблеми, скільки недоліки управління МП. Адже ті витрати, що зменшують виручку від реалізації: собівартість, адміністративні витрати, витрати на збут та інші, майже повністю знаходяться під контролем підприємства, тому отриманий позитивний фінансовий результат є показником оцінки ефективності управління цими витратами, в тому числі і на МП.

Аналізуючи за допомогою залежностей (1)-(6) стан малого бізнесу, можливо з'ясувати причину його неефективності: це або вплив зовнішнього середовища (специфіки галузі, регіону, інші) на кількість МП, обсяг виробництва, реалізації, або внутрішнє – непрофесійне управління МП, що часто приводить до збитковості його діяльності.

Механізм впливу галузевого та регіонального аспектів на діяльність МП виявляється через властиві цим аспектам характеристики [13]. Так, характеристиками галузевого аспекту є :

1. Специфіка технологічного процесу галузі: тяжіння до певного виду ресурсу (земля, вода, вугілля, газ, нафта тощо); залежність від природнокліматичних умов, сезонність виробництва; необхідні умови та обсяг інвестиції для заснування; складність, вартість технології (капіталомісткість, працемісткість); тривалість виробничого циклу; важливість та вартість інновацій та сучасних досягнень науково-технічного

прогресу для ефективного функціонування галузі.

2. Особливості реалізації продукції (товарів, робіт, послуг): ступінь новизни продукції; сезонність реалізації; наявність товарів доповнювачів, заміників; термін споживання; умови та термін зберігання; тривалість операційно-фінансового циклу.

Основні характеристики регіонального аспекту включають в себе:

1. Суспільно-історичні умови.

2. Природно-географічні умови: кліматичні умови; наявність сировинної бази або інших природно-історичних умов, до якої тяжіє галузь (енергія, вода, земля, газ, нафта, історичні пам'ятки, море, гори тощо).

3. Економічні та політичні умови: політичний устрій, економічна система, адміністративно-територіальний розподіл; рівень економічного розвитку та ресурсний потенціал; спеціалізація; виробнича та соціально-економічна інфраструктура; галузева інфраструктура, галузева та міжгалузева координація МП; ринкова кон'юнктура; фінансова інфраструктура; ринок збуту продукції (робіт, послуг); міжрегіональні економічні зв'язки, вихід на світові ринки.

4. Соціально-демографічні фактори: кількість та склад населення; рівень життя, платоспроможність попиту; рівень освіти та кадрового забезпечення господарства; відношення та готовність населення до підприємницької діяльності тощо.

5. Політика підтримки та сприяння розвитку МП: інвестиційний клімат; державні інвестиції; дотації, пільги, державні закупівлі; вільні економічні зони; законодавчо-інформаційне забезпечення тощо.

Узагальнюючи наведені характеристики галузевого та регіонального аспектів, зазначимо наступне. По-перше, якщо галузь функціонування обирається будь-яким суб'єктом господарювання самостійно – мобільні МП легко можуть змінювати та пристосовуватися до нової галузі, – то обрати регіон або країну розташування свого підприємства набагато складніше, а для МП майже неможливо.

По-друге, вказані характеристики, які апріорі притаманні відповідно галузі та регіону, визначають умови функціонування будь-якого підприємства, але не забезпечують його ефективність та результативність. Так, галузевий та регіональний аспекти підпадають під вплив один одного та інших екзогенних факторів. Галузь, якій притаманні певні ендегенні характеристики – технологія, тип продукції, виникає та розвивається на певній території. Її вибір залежить від екзогенних для галузі факторів. Серед них, наприклад, природно-географічні умови, до яких об'єктивно тяжіє галузь, або умови, штучно створені завдяки економічному розвитку території (інфраструктура, рівень професіоналізму,

економічні зв'язки), без яких неможливе ефективне функціонування галузі. З іншого боку, успішні підприємства, ефективно працююча галузь в регіоні сприяє нарощуванню його економічного потенціалу, економічному розвитку.

Окрім того, і галузь, і регіон залежать від можливої структурної перебудови економіки регіону, зміни політичного (економічного) курсу, світових глобалізаційних процесів, проблем перехідного періоду, типу ринку, особливостей ціноутворення тощо.

Так чи інакше, зазначені вище характеристики галузевого та регіонального аспектів впливають на рішення щодо заснування того чи іншого

суб'єкта господарювання і, отже, на кількість підприємств та на ефективність їхньої діяльності.

Статистичний аналіз діяльності МП України та Миколаївської області [14; 15; 16; 17] дає змогу визначити, яким чином специфіка регіону та галузі впливають на ефективність малого бізнесу. Показниками, що аналізувалися, є щільність залежностей обсягу виробленої продукції від кількості МП (1) та фінансового результату МП від їхнього обсягу виробництва (6).

На рис. 1 і 2 представлено залежність між кількістю МП України та Миколаївської області за період з 1997-2002 рр. та темпами зміни середніх обсягів виробництва та фінансового результату.

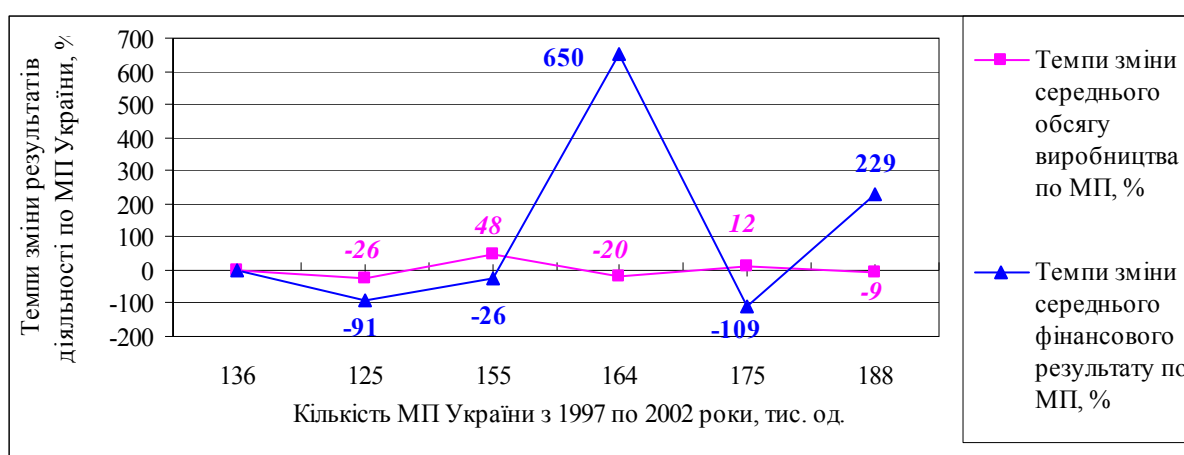

Рис. 1. Темпи зміни середнього обсягу виробництва та фінансового результату по МП України

Залежності, відображені на рис. 1 та 2, дають можливість зробити наступні висновки щодо впливу регіонального аспекту на ефективність МП:

1. Ефективність МП Миколаївської області нижча за аналогічний показник по країні в цілому. Середній обсяг виробництва по МП України складає 130 тис. грн. на рік, по Миколаївській області відповідно – 66 тис. грн. на рік.

2. Щільність побудованої залежності (1), за даними діяльності МП України: $R^2 = 0,2484$, свідчить про те, що зростання кількості МП не спричиняє зростання ефективності малого бізнесу – середній обсяг виробництва скорочується або зростає невідповідними до збільшення кількості МП темпами. Новостворені підприємства мають малі виробничі потужності, недосконалу або застарілу технологію, тому при вступі на ринок не в змозі підтримувати середні по регіону (країні) показники ефективності.

3. Рівень прибутковості МП України дуже низький. Максимальне значення середнього фінансового результату на рік дорівнює 12 тис. грн. чи приблизно одна тисяча грн. на місяць. Цього занадто мало для стабільної роботи, а тим

більше для розвитку та розширення власної діяльності.

4. Щільність залежності фінансового результату діяльності МП від їхнього обсягу виробництва (залежність (6) по Україні є досить незначною: $R^2 = 0,0585$, а по Миколаївській області зв'язок між цими двома показниками має навіть зворотний характер, щільність якого: $R^2 = 0,565$. Так, при рівні виробництва за рік 135 тис. грн. фінансовий результат МП України складає 12 тис. грн., а при 147 тис. грн. відповідно – 844 грн. Аналогічно по Миколаївській області при рівні виробництва за рік – 71 тис. грн. фінансовий результат склав 2,7 тис. грн., а вже при рівні 86 тис. мав місце збиток у розмірі (-1233) грн.

При отриманні різних значень показників функціонування сектора малого бізнесу на рівні країни та на рівні окремої області виявляється важливість регіону (території) як фактора впливу на діяльність суб'єктів господарювання, в тому числі на їх ефективність. Це є передумовою для врахування регіональної специфіки (негативних, позитивних особливостей) при роз-

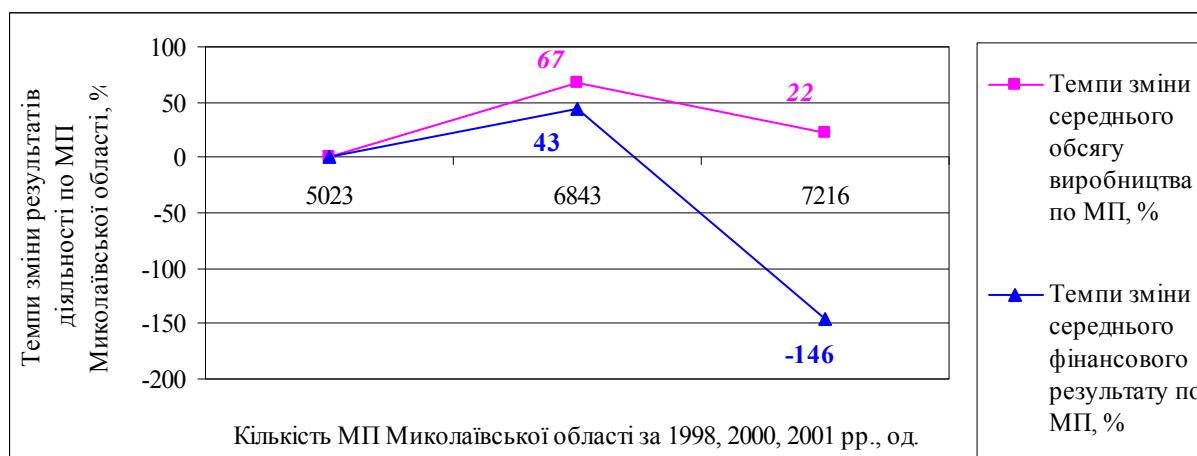

Рис. 2. Темпи зміни середнього обсягу виробництва та фінансового результату по МП Миколаївської області

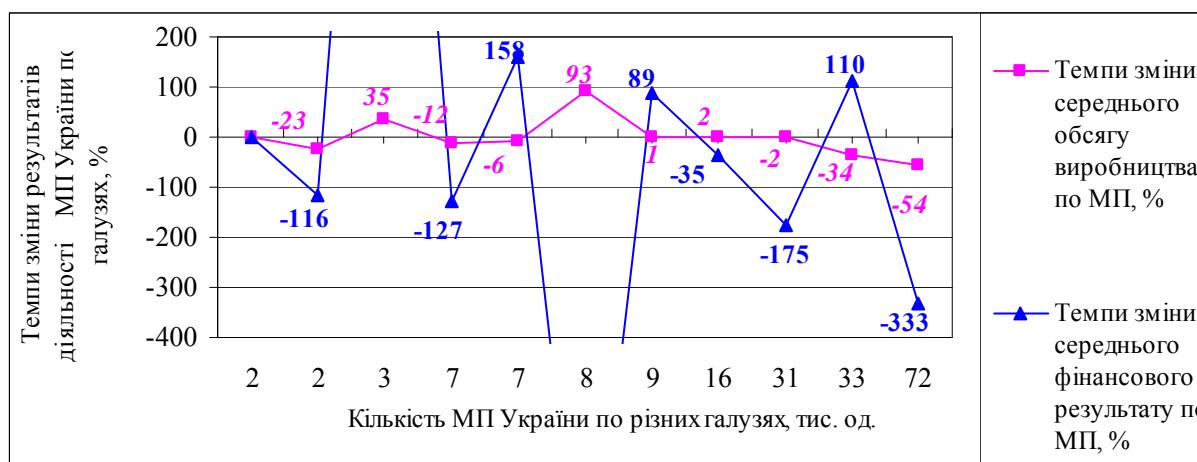

Рис. 3. Темпи зміни середнього обсягу виробництва та фінансового результату по МП України по різних галузях

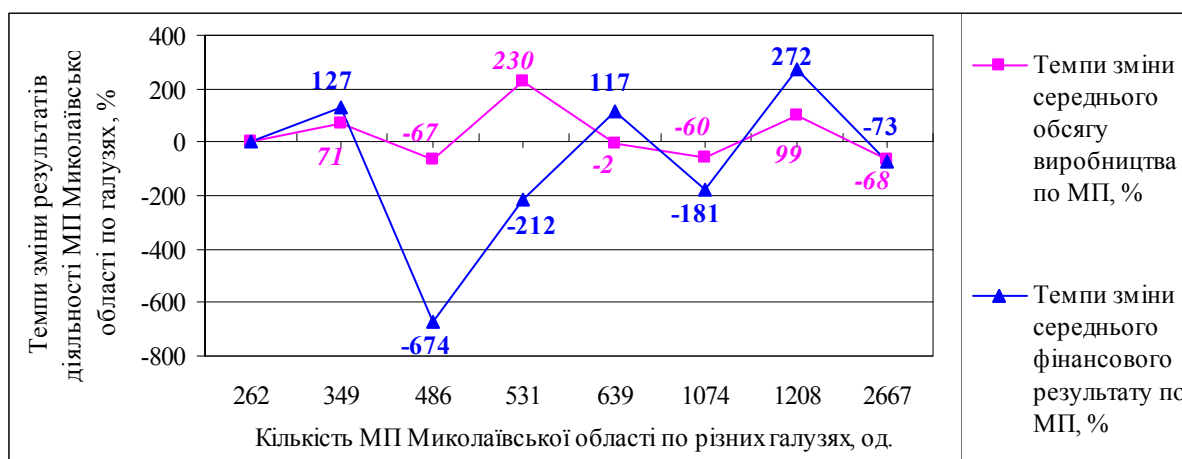

Рис. 4. Темпи зміни середнього обсягу виробництва та фінансового результату по МП Миколаївської області по різних галузях

робці та вдосконаленні економічної політики підтримки та розвитку малого бізнесу України.

На рис. 3 і 4 представлено залежність між кількістю МП України та Миколаївської області за період з 1997-2002 рр. та темпами зміни середніх обсягів виробництва та фінансового результату в галузевому розподілі.

Аналіз впливу галузевого аспекту на ефективність малого бізнесу дозволяє зробити наступні висновки:

1. Галузевий розподіл МП в області та на рівні країни є схожим. Позитивною особливістю є те, що в малому бізнесі присутні не тільки торговельні підприємства – 37-38% від загальної їх кількості, які не потребують великих капітальних та фінансових інвестицій для заснування та діяльності, але і МП в галузях промисловості та будівництва (16-17% – промислові МП, 9% – будівництво, 15-17% займають МП в галузі операцій з нерухомістю). Особливістю ж галузевого розподілу Миколаївської області є підвищена порівняно із показниками країни частка МП в сільському господарстві – 7,36% порівняно із 4,3% по Україні.

2. Галузевий розподіл діючих МП не є ефективним. МП торгівлі (37-38% загальної кількості МП) займають останнє місце серед всіх МП за середнім обсягом виробництва як в області, так і по Україні в цілому. Найбільш вагомими за середнім обсягом виробництва виявилися галузі транспорту, промисловості, будівництва, сільського господарства.

3. Щільність зв'язку між кількістю МП та їхнім середнім обсягом виробництва в галузевому аспекті (залежність (1) незначна: по Україні – $R^2 = 0,0514$, по Миколаївській області – $R^2 = 0,0518$).

4. Залежність (1) по області має навіть від'ємний зв'язок. Так, наприклад, 8 тис. МП сільського господарства України забезпечує обсяг виробництва – 217 тис. грн. на рік, 31 тис. МП промисловості – 218 тис. грн., при цьому 72 тис. МП торгівлі лише 66 тис. грн. на рік.

5. Аналіз залежності (6) в галузевому аспекті по Україні та Миколаївській області демонструє зворотний зв'язок між середнім обсягом виробництва та середнім фінансовим результатом. Щільність отриманих залежностей відповідно: $R^2 = 0,0835$ та $R^2 = 0,0864$. Так, наприклад, галузь сільського господарства, що виробляє максимум продукції на 1 МП в Миколаївській області (163 тис. грн. на рік) та по Україні в цілому (217 тис. грн. на рік), є самою збитковою. Галузі промисловості, будівництва, транспорту також не забезпечують стабільної прибутковості малого бізнесу України. Прибутковим малий бізнес України роблять МП, що не мають вагомої частки у кількості та обсягах виробництва та не потребують великих інвестицій для розвитку та

діяльності: операції з нерухомістю, колективні, громадські та особисті послуги, освіта тощо.

6. Різниця в кількісному розподілі МП по галузях, невідповідність між кількістю МП однієї галузі та їхньою результативністю як на рівні Миколаївської області, так і по всій країні свідчить лише про технологічні (ендогенні) особливості тієї чи іншої галузі, визначають її як особливий фактор впливу на ефективність малого бізнесу.

7. Результати аналізу підтвердили вплив регіональної специфіки на галузевий аспект ефективності МП. По-перше, це виявляється у різному кількісному галузевому розподілі МП в середньому по країні та на рівні області, по-друге, про це свідчать різні рівні ефективності (різні середні обсяги виробництва, фінансових результатів) по аналогічних галузях тощо.

Невирішеність проблем функціонування малого бізнесу України об'єктивно потребує пошуку шляхів для вдосконалення безлічі існуючих програм його підтримки. Проведене вище дослідження пропонує наступні методологічні засади формування економічної політики підтримки та розвитку МП:

1. Метою будь-яких програм підтримки малого бізнесу має стати забезпечення ефективної діяльності цього сектора. Забезпечення ефективності малого бізнесу – тісного взаємозв'язку кількості підприємств та середніх значень обсягу виробництва, обсягу реалізації, фінансового результату в цьому секторі, таким чином, має сприяти не масштабності малого підприємництва, а збільшенню його впливу на економіку країни.

2. При розробці подібних програм необхідно враховувати основні фактори впливу на ефективність діяльності МП, такі, наприклад, як галузь та регіон. Завдяки природно притаманним характеристикам вплив регіонального та галузевого аспектів виявляється у різному кількісному розподілі МП, різному рівні результативності, різній ефективності діяльності підприємств малого бізнесу відповідно по регіонах та галузях.

3. Дослідження регіональних та галузевих аспектів ефективності діяльності МП можливе за умови поєднання цих аспектів та врахування їхнього взаємовпливу. Галузевий розподіл малого бізнесу на певній території часто пояснюється природними або штучними умовами, створеними в цьому регіоні; в свою чергу потужність та потенціал регіону (в тому числі і самих МП) залежать від галузевого розподілу господарства на цій території тощо.

4. Дослідивши сектор малого бізнесу за ефективністю в регіональному та галузевому аспектах, можливо розробити рейтинг найбільш (найменш) ефективних регіонів та галузей, в яких діють МП. Цей рейтинг може стати підґрунтям для розробки різноманітних спеціалізова-

них заходів, програм, одні з яких сприяли б розвитку та розширенню успішних МП, інші спрямовувалися на підтримку та допомогу збитковим підприємствам, але тим, що мають стратегічне або соціальне значення для економіки та країни загалом.

Література

1. www.ukrstat.gov.ua
2. Дьякон Ю. Ще раз про малий бізнес // Економіка України. – 2000. – № 7. – С. 47-52.
3. Жук О. Малий бізнес у світі та в Україні // Економіка України. – 1995. – № 7. – С. 37-39.
4. Наумова Л.Ю. Розвиток малого та середнього підприємництва як фактор фінансової стабілізації в державі // Фінанси України. – 2001. – № 11. – С. 24-29.
5. Буряк Л.Д. Формування первісного капіталу малих підприємств. // Фінанси України. – 2001. – № 11. – С. 12-16.
6. Мазур О.Є. Напрями фінансової підтримки малого бізнесу // Фінанси України. – 2001. – № 4. – С. 51-55.
7. Косова Т.Д., Лук'янченко В.О. Механізм фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва // Фінанси України. – 2002. – № 12. – С. 37-41.
8. Кузнецова І.С. Фінансова підтримка малого підприємництва // Фінанси України. – 2001. – № 6. – С. 72-78.
9. Реверчук С.К. Малий бізнес: методологія, теорія і практика. – Київ: ІЗМН, 1996. – 192 с.
10. Герасимчук В.І., Мірошніченко О.В., Онікієнко В.В. Малий та середній бізнес як сфера зайнятості: методологія, аналіз, проблеми розвитку. – К.: УІСД, 2002. – 116 с.
11. Кондратюк Т.В. Державна політика підтримки малого бізнесу: Монографія. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2003. – 112 с.
12. Економічна енциклопедія: В 3 т. Т. 1 / Редкол.: С.В.Мочерний та ін. – К.: Академія, 2000. – 864 с.
13. Региональная экономика / Под ред. Т.Г.Морозовой. – М.: ЮНИТИ, 2000. – 472 с.
14. Статистичний щорічник Миколаївської області за 2002 рік / Миколаївське обласне управління статистики; Під загальним керівництвом В.З.Жеребецького. – Миколаїв, 2002. – 552 с.
15. Статистичний щорічник України за 2000 рік / Держкомстат України; За ред. О.Г.Осауленка; Відп. за вип. В.А.Головко. – К.: Консультант, 2001. – 600 с.
16. Статистичний щорічник України за 2001 рік / Держкомстат України; За ред. О.Г.Осауленка; Відп. за вип. В.А.Головко. – К.: Консультант, 2002. – 648 с.
17. Статистичний щорічник України за 2002 рік / Держкомстат України; За ред. О.Г.Осауленка; Відп. за вип. В.А.Головко. – К.: Консультант, 2003. – 664 с.